

MARCIN SPÓRNA

KULT ŚW. STANISŁAWA W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ W ŚWIELE PATROCINIÓW DO 1529 R.¹

Kult św. Stanisława podobnie jak kultu innych świętych badać można w wielu aspektach. Jednym z nich są patrocinia, czyli wezwania świętych patronów kościołów, kaplic, ołtarzy². Niestety całokształt badań nad tytułami kościelnymi w Polsce nie jest imponujący, co ma swoje odniesienie do kultu św. Biskupa³. Jak dotąd bowiem nie powstała żadna praca ujmująca wezwania krakowskiego męczennika w sposób wyczerpujący. Wprawdzie niemało miejsca temu zagadnieniu poświęcili na łamach swych licznych artykułów zwłaszcza ks. Kumor i ks. Schenk⁴, to jednak trudno uznać dotychczasowe informacje za całościowe i ostateczne⁵. Uwagę koncentruję na diecezji krakowskiej w jej średniowiecznych granicach.

Podstawowe znaczenie ma data kanonizacji św. Stanisława (17. IX. 1253). Stanowiła ona najważniejsze wydarzenie w dziejach jego kultu liturgicznego⁶. Od

¹ Artykuł ten jest skróconą wersją pracy magisterskiej, powstałej pod kierunkiem dr. hab. Jerzego Rajmana.

² A. Gieysztor, J. Szymański, *Patrocinia* [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, pod red. G. Labudy, Z. Stiebera, t. 4/I, Wrocław 1970, s. 44–46.

³ Literaturę zestawia A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 12–16.

⁴ B. Kumor, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI w.*, „Prawo Kanoniczne” (dalej cyt. PK), 6:1963, nr 1–4, s. 485–486; Tenże, *Sieć parafialna w diecezji krakowskiej w świetle Liber beneficiorum Jana Długosza*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” (dalej cyt. RTK), 29:1982, z. 4, s. 38; W. Schenk, *Kult świętych w Polsce. Zarys historyczny*, „RTK” 13:1966, z. 4, s. 89–91; Tenże, *Kult liturgiczny św. Stanisława Biskupa na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych. Studium historyczno-liturgiczne*, Lublin 1959, passim; Tenże, *Liturgiczny kult św. Stanisława Biskupa w Polsce*, „Analecta Cracoviensia” (dalej cyt. AC), 11:1979, s. 587–601.

⁵ Dane odnoszą się głównie do średniowiecznej diecezji wrocławskiej. – W. Schenk, *Kult liturgiczny*, passim; J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 257; – Dla diecezji krakowskiej posiadamy dane dotyczące parafii jedynie z Południowej Małopolski: B. Kumor, *Powstanie i rozwój*, s. 485–486, oraz tabelaryczne zestawienia parafii: D. Szymański, *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne” (dalej cyt. Roczn. Hum.), 41:1993, z. 2, passim.

⁶ Z bogatej literatury poświęconej kultowi liturgicznemu zob.: S. Bělch, *Święty Stanisław patron Polaków*, Londyn 1978, J. Rajman, *Przedkanonizacyjny kult św. Stanisława biskupa*,

tego momentu mówić też można o jego patrociniach. Chcąc prześledzić natężenie kultu w tym aspekcie nie można zapominać o potrzebie ustalenia w miarę dokładnej liczby kościołów znajdujących się na obszarze biskupstwa krakowskiego. Bez tego uzyskany obraz wezwań byłby niemiarodajny.

Szczegółowe badania pozwoliły ustalić przybliżoną liczbę obiektów sakralnych, funkcjonujących w diecezji krakowskiej ok. 1529 r. Łączna liczba kościołów wszystkich typów wynosiła przynajmniej 1004 (w tym 852 parafie, 47 kaplic szpitalnych, 37 świątyń klasztornych, 42 kościoły krakowskie, oraz 26 kościołów miejskich)⁷. Do liczb tych będą odnosił uzyskany obraz wezwań św. Biskupa. Kolejne wywody poświęcam przedstawieniu szczegółowych informacji o chronologii i liczebności obiektów sakralnych dedykowanych patronowi Królestwa Polskiego w latach 1253–1529⁸.

Charakterystykę kultu rozpocząć należy od Krakowa, a więc miejsca w którym się zrodził i skąd promieniował na całą Polskę. To właśnie tutaj znajdowały się jego śmiertelne szczątki, tutaj powstały żywoty, notowano cuda i czyniono starania o kanonizację. Wśród 42 świątyń św. Stanisław współpatronował zaledwie dwóm⁹. Był to kościół skałeczny oraz katedra wawelska. Kościół św. Michała Archanioła na Skałce należy do najstarszych świątyń Krakowa, czego dowodem może być patrocinium¹⁰. Z miejscem tym tradycja połączyła męczennską śmierć św. Stanisława, zamordowanego z rozkazu króla Bolesława Śmiałego (8) 11. IV. 1079 r. Potwierdzeniem tej wczesnej i zarazem mocno ugruntowanej tradycji jest fakt iż niebawem po kanonizacji kościół św. Michała otrzymał drugie wezwanie. Stało się to w latach 1254–1270. *Rocznik Traski* odnotował bowiem pod 1270 r. wielki wylew Wisły, który sięgnął do Góry św. Stanisława, czyli Skałki¹¹. Mimo, że już w 1088 r. dokonano translacji (przeniesienia) zwłok biskupa do katedry, Skałka nadal otaczana była powszechną czcią wiernych i pozo-

„Nasza Przeszłość” (dalej cyt. „NP.”), 80:1993, s. 5–49; Z. Sułowski, Z. Wiktorzak, *Stanisław ze Szczepanowa* [w:] *Hagiografia polska. Słownik bio- i bibliograficzny*, t. 2, Poznań 1972, s. 435–455.

⁷ Szerzej kwestie związane z badaniem stanu sieci kościelnej omawiam w artykule *Sieć kościelna diecezji krakowskiej na przełomie XV/XVI w. na tle jej rozwoju od początków XIV w.*, „Teki Krakowskie”, 12:2000, s. 135–143, tam też szczegółowa literatura przedmiotu.

⁸ Datę początkową wyznaczają krakowskie uroczystości pokanonizacyjne z roku 1254. – J. Długosz, *Vita sanctissimi Stanislai Cracoviensis episcopis*, wyd. J. Polkowski, J. Pauli Żęgota, t. 1, Lwów 1887, s. 149–151, badania kończą zaś na 1529 r. Wstęp do *Księgi dochodów beneficjów kościelnych diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber Retaxationum)*, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968 (dalej cyt. *LR*).

⁹ Brak całościowego spojrzenia na miejsce Krakowa w dziejach kultu. Podstawowa literatura: A. Witkowska, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną*, Lublin 1984, passim, oraz S. Dziwisz, *Kult św. Stanisława Biskupa w Krakowie do soboru trydenckiego*, Kraków 1979 (maszynopis bez sygn. w Archiwum Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie).

¹⁰ J. Kłoczowski, *Kult św. Michała Archanioła w Polsce średniowiecznej*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 14:1971, z. 4, s. 21. Szczegółową literaturę zestawiają M. Krasnowolska i I. Kmietowicz-Drathowa, *Krakowska Skałka: topografia i zabudowa*, „Studia Claro-montana” (dalej cyt. *SC*), 17:1997, s. 202.

¹¹ *Rocznik Traski*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica* (dalej cyt. *MPH*) t. 2, Lwów 1872, s. 841.

stawiała najważniejszym centrum pielgrzymkowym¹². Najbardziej znaną była pieśza pielgrzymka ekspiacyjna królów polskich w wigilię obrzędów koronacyjnych. Pierwszy odbył ją Władysław Warneńczyk w 1434 r. Sanktuarium skałeczne od 1472 r. znajdowało się pod troskliwą opieką zakonu paulinów, sprowadzonego tutaj przez Jana Długosza¹³. W 1505 r. ukończono budowę kaplicy dedykowanej Biskupowi. Jej początki sięgają być może 1441 r.¹⁴

Wspomniana translacja uczyniła z wawelskiej katedry główny ośrodek kultu św. Stanisława. Ogniskował się on przy jego grobie. Oficjalny kult relikwii zapoczątkowały obchody kanonizacyjne z 8 maja 1254 r. Podczas tych uroczystości relikwie Biskupa złożono na ołtarzu św. Floriana¹⁵. Odtąd ołtarz ten dedykowano św. Stanisławowi. W ciągu następnych stuleci o urządzenie ołtarza-grobu dbali polscy monarchowie. Składano przy nim liczne wota, w tym trofea wojenne. Najcenniejszą pamiątką było kilkadziesiąt chorągwi krzyżackich, zdobytych pod Grunwaldem¹⁶. Po kanonizacji św. Biskup obrany został na współpatrona katedry. Z zasady bowiem patronowi kościoła poświęcano ołtarz główny¹⁷. Po raz pierwszy pojawia się w tej roli w dokumencie papieskim z 1256 r., nadającym kościołowi katedralnemu odpusty w święto jego translacji¹⁸. Wzmianka z 1258 r. rejestruje także tytuł św. Wacława, tak więc pierwotne wezwanie nie uległo zapomnieniu¹⁹.

Patrocinia św. Stanisława odnotowano w innych świątyniach krakowskich. W kościele mariackim kaplicę (1383 r.)²⁰, oraz dwa ołtarze, wzmiankowane odpowiednio w 1433 i 1481 r.²¹ Altarie znajdowały się także w kościele św. Barbary (1443), oraz dominikańskim pod wezwaniem Św. Trójcy (1447)²².

¹² Szerzej kwestie związane z translacją porusza Rajman, jw., s. 9–22; por. Witkowska, *Kulty...*, s. 83.

¹³ W. Schenk, *Pielgrzymki Polaków do sanktuariów maryjnych i świętych Pańskich (X–XVI wiek)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 7:1979, s. 251.

¹⁴ K. Szafraniec, *Fundacja Paulinów na Skalce*, „S.C.” 17:1997, s. 307–327. Wśród licznych przedsięwzięć dziejopisa na uwagę zasługuje także niedoszła do skutku fundacja klasztoru kartuzów. Długosz zamierzał poświęcić pustelniczy klasztor w podkrakowskich Bielanach Najśw. Maryi Pannie i św. Stanisławowi. Szerzej F. Sikora, *O fundacji kartuskiej Jana Długosza*, „Kwartalnik Historyczny”, 80:1973, nr 4, s. 872–885.

¹⁵ K. Dobrowolski, *Dzieje kultu św. Floriana w Polsce do połowy XVI w.*, Warszawa 1923, s. 8–13.

¹⁶ T. Wojciechowski, *Kościół katedralny w Krakowie*, Kraków 1900, passim.

¹⁷ S. Dziwisz, *Kult...*, s. 119; W. Schenk, *Ołtarze. Liturgiczny kult*, s. 599.

¹⁸ *Bullarium Poloniae*, t. 1, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Rzym–Lublin 1982, nr 597 (dalej cyt. BP). O wczesnej dacie świadczy także umieszczenie na fasadzie katedry rzeźby Biskupa, datowanej na drugą połowę XIII lub początek XIV w.; – T. Dobrowolski, *Sztuka Krakowa*, Kraków 1964, s. 108; A. Witkowska, *Titulus*, s. 217.

¹⁹ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, t. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874 (dalej cyt. *KDK*), nr 59.

²⁰ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1883, nr 393.

²¹ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. 2, wyd. S. Kuraś, Lublin 1973 (dalej cyt. *ZDK*), nr 322; *Joannis Długossii Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przędziecki, t. 2, Kraków 1864 (dalej cyt. *DLB*), s. 2–4 (1433 r.); *Katalog kościoła N.P. Maryi w Krakowie*, wyd. E. Długopolski, *Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej* (dalej cyt. *Teka*), t. 6, Kraków 1916, nr 90 (1481 r.).

²² *ZDK* 2, nr 451, 455, LR, s. 132; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999, s. 568; *ZDK* 2, nr 501, 505, 506.

Tuż po 1254 r. miała prawdopodobnie miejsce fundacja ołtarza w benedyktyńskim kościele Św. Krzyża na Łysej Górze²³, zaś w pierwszym dwudziestoleciu po kanonizacji doszło do fundacji kościołów klasztornych w Nowym Mieście Korczynie, Starym Sączu, oraz Lublinie. Były one dziełem księcia Bolesława Wstydliwego i jego małżonki św. Kingi, gorących propagatorów kultu biskupa męczennika²⁴. Równie wczesną metryką legitymują się parafie w Czeladzi i Osieku. Czas powstania pierwszej określić można latami 1254–1260²⁵. W Osieku w latach 1255–1285 funkcjonował dwór książęcy oraz kaplica, ufundowana przez Bolesława Wstydliwego. Pod koniec XIII w. przy kaplicy erygowano parafię. Wezwanie zaś pojawia się już w 1278 r. na dokumencie wspomnianego księcia²⁶. Przed 1325 r. powstały także parafie w Raclawicach, Oleksowie, Czemiernikach koło Kocka, Chlewiskach, Cerekwi Nowej, Żelechowie, Dobrzechowie, Zręczynie, Żembocinie, Sędziszowie i Szumsku²⁷. Wspomnieć należy też o jednej z najstarszych parafii z wezwaniem złożonym, o Piotrawinie. Wiadomość o jej istnieniu znajduje się w opisie cudu św. Stanisława. Z kolei wezwanie – św. Tomasz Apostoł i Stanisław pojawiło się na dokumencie papieskim z 1402 r., nadającym kościołowi liczne odpusty. Także Długosz zarejestrował podwójny tytuł świątyni, pisząc jednocześnie, że pierwotnym jej patronem był św. Tomasz²⁸. Nie sposób ustalić, kiedy dodano patrocinium. Zważywszy na silny w tym miejscu kult św. Stanisława (tutaj biskup miał dokonać cudu wskrzeszenia rycerza Piotra) mogło to się dokonać bezpośrednio po kanonizacji. Na lata panowania Kazimierza Wielkiego datowana jest kaplica zamkowa w Nowym Mieście Korczynie²⁹, zaś w 1377 r. odnotowano kaplicę i prebendę żupną w Bochni. Wczesna metryka

²³ M. Derwich, *Benedyktyński klasztor Św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1992, s. 183.

²⁴ *DLB* 3, Kraków 1864, s. 465–466; K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1, Kraków 1937, s. 31–32 (Korczyn); *DLB* 3, s. 465; B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej cyt. „ABMK”), 9:1964, s. 130 (Stary Sącz); *DLB* 3, s. 458–459; J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku*, Lublin 1956, s. 299–300. Pierwsza wzmianka o wezwaniu z 1409 r.; *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kuraś, cz. 5, Kraków–Wrocław 1970 (dalej cyt. *ZDM*), nr 1225 (Lublin).

²⁵ F. Kiryk, J. Rajman, *Miasta ziemi siewierskiej [w:] Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia z dziejów księstwa siewierskiego*, pod red. F. Kiryka, Katowice 1994, s. 308; *DLB* 2, s. 198.

²⁶ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII w.*, Wrocław 1975, s. 60; *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 1, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913 (dalej cyt. *MV*), s. 163; *KDK* 1, nr 80, *DLB* 2, s. 321.

²⁷ *MV*, 1, passim; F. Kiryk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII–XVI w.*, Kielce 1994, s. 170–171 (Żelechów); BP 6, Rzym–Lublin 1998, nr 1425 (Zręczynie); *DLB* 2, s. 518 (Chlewiska); *DLB* 2, s. 548 (Oleksów); *DLB* 2, s. 362 (Raclawice); P. Szafrań, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin 1958, s. 134 (Czemierniki); Kumor, *Archidiakoniat*, s. 240 (Sędziszów); por. Szymański, jw., passim.

²⁸ Wincenty z Kielc, *Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis. Vita minor*, wyd. W. Kętrzyński, *MPH*, t. 4, Lwów 1884, s. 262; BP 3, Rzym–Lublin 1988, nr 766, *DLB* 2, s. 561–562.

²⁹ *DLB* 2, s. 438; F. Kiryk, *Urbanizacja...*, s. 80–81.

kaplicy jest jednak kwestionowana. Z pewnością przyjąć można, że istniała ona w czasach Długosza oraz w latach późniejszych³⁰.

Kolejne świątynie parafialne dedykowane krakowskiemu męczennikowi powstały w Skrzyszowie (1333 r.)³¹, Wilczyskach (1328–1335)³², Przybysławicach, Rakoszynie (około 1342 r.)³³, Stromowcach Wyżnych, Łącznej (około 1350)³⁴, Jodłowej (przed 1359 r.)³⁵, Dzierzkowicach, i Szyku (1358–1374)³⁶. Prawdopodobnie na koniec XIV w. możemy odnosić fundację kościoła św. Katarzyny i św. Stanisława w Kleczanowie. Pierwsza wzmianka o świątyni oraz wezwanie znajdują się w *Liber beneficiorum*. Jednakże patrocinium św. Katarzyny szczególnie popularne w XIV w. pozwala na przesunięcie jej metryki wstecz, prawdopodobnie na ostatnie ćwierćwiecze tego stulecia³⁷. W ciągu XV i na początku XVI stulecia nastąpiły fundacje dalszych świątyń: w Sieklówce (1374–1402 r.)³⁸, Białej Górnej (1407 r.)³⁹, Ruszkowie (1409 r.)⁴⁰, Zbuczynie (1385–1418)⁴¹, Cmolasie (1422 r.)⁴², Rykach (1374–1442)⁴³, Biskupicach (1444)⁴⁴, Chruszczobrodzie (1459)⁴⁵ i Konieczkowej (1460–1464)⁴⁶. W 1470 r. z fundacji Jana Długosza wzniesiono nowy kościół w Szczepanowie, w miejscu narodzin

³⁰ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Bochnia* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, pod red. F. Sikory (dalej cyt. *SHG*), cz. I, z. 1, Wrocław 1980, s. 154–156, 164; *DLB* 2, s. 127.

³¹ B. Kumor, *Prepozytura tarnowska*, „ABMK” 12:1966, s. 246–247; *DLB* 2, s. 309. Szerzej o kościele S. Samborski, *Inwentarz kultu św. Stanisława ze Szczepanowa Biskupa i Męczennika w diecezji tarnowskiej*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” (dalej cyt. „TST”), 7:1979, s. 266.

³² *MV* 1, s. 370; *DLB* 2, s. 255.

³³ *MV* 2, Kraków 1913, s. 190; *BP* 4, Rzym–Lublin 1992, nr 1671, oraz *DLB* 2, s. 497 (Przybysławice); *MV* 2, s. 180; Szymański, jw., s. 152 (Rakoszyn).

³⁴ *MV* 2, s. 374–375; B. Kumor, *Archidiakonat*, s. 190; por. *DLB* 2, s. 549.

³⁵ B. Kumor, *Powstanie i rozwój*, s. 528; Szymański, jw., s. 144.

³⁶ *MV* 9, wyd. S. Szczur, Kraków 1994; s. 3, Szymański, jw., s. 142, 154.

³⁷ *DLB* 2, s. 336; B. Kumor, *Powstanie i rozwój*, s. 464.

³⁸ B. Kumor, *Archidiakonat*, s. 226. – Określa czas powstania parafii na 1489 r.; *BP* 3, nr 841; Szymański, jw., s. 153.

³⁹ J. Laberscheck, *Biała Wielka* [w:] *SHG*, cz. I, z. 1, s. 65–66; *DLB* 2, s. 213.

⁴⁰ *ZDM* 5, nr 1226; *DLB* 2, s. 507.

⁴¹ S. Litak, *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI w.*, „Roczn. Hum.” 12:1964, z. 2, s. 105; Szymański, jw., s. 157.

⁴² W 1422 r. parafia nosiła wezwanie NMP, śś. Stanisława, Wojciecha. – *ZDM* 5, nr 1334. – W *DLB* 2, s. 270, oraz w aktach wizytacji, Szymański, jw., s. 141 występuje tytuł św. Wojciecha, posiadamy jednak wzmiankę z 1674 r. o ołtarzu głównym śś. Stanisława, Wojciecha. – J. Kracik, *Konsekracje kościołów i ołtarzy w diecezji krakowskiej w XVII–XVIII w.*, „NP” 61:1984, s. 128.

⁴³ S. Litak, *Sieć parafialna archidiakonatu radomskiego w okresie przedrozbiorowym*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń KUL”, 9:1959, s. 106; Szymański, jw., s. 152.

⁴⁴ Szafran, *Rozwój...*, s. 126–127. Parafię utworzono przy drewnianym kościele, przeniesionym tutaj wraz z wystrojem wnętrza z Piotrawina. – *DLB* 3, s. 549; B. Kumor, *Dzieje diecezji*, t. 1, Kraków 1998, s. 146.

⁴⁵ *DLB* 2, s. 194–195; F. Sikora, *Chruszczobród* [w:] *SHG*, cz. I, z. 2, Wrocław 1984, s. 378–379.

⁴⁶ B. Kumor, *Archidiakonat*, s. 253–254. Podaje jako pierwotne wezwanie: śś. Marii Magdaleny, Stanisława, Mikołaja. Długosz i źródła późniejsze odnotowują tylko tytuł św. Marii Magdaleny; Szymański, jw., s. 145.

biskupa⁴⁷. Ostatnie parafie powstały w Batorzu (przed 1480 r.)⁴⁸, Łopusznej, Radziemicach (1480–1513)⁴⁹, oraz Osobnicy (przed 1513 r.)⁵⁰.

Obszerne informacje o innych obiektach dedykowanych Świętemu pochodzą dopiero z XV w. Wśród nich sporą grupę stanowią wzmianki o ołtarzach i kaplicach. Znajdowały się one w kościołach parafialnych: w Biechowie (1402 r.), Sieciechowicach (1410), Sandomierzu (1414 r. – parafia św. Piotra), Bytomiu (1427), Wieliczce (1432), Tczycy (1433), Wielogłowach (1467), Bieczu (1485), Żmigrodzie Nowym (1523)⁵¹. Wspomnieć należy także o altarii, erygowanej w 1451 r. przez Jakuba z Dębna, kasztelana krakowskiego w kościele cysterskim w Mogile, oraz o ołtarzu w kaplicy cmentarnej św. Barbary w Bieczu (1473)⁵². Przed 1480 r. powstały także oratoria w Chotelu Zielonym i Paśmiechach⁵³. Z kolei w miejscowości Pustynia koło Dębicy, jak pisze Długosz znajdował się drewniany kościółek pod wezwaniem św. Biskupa. W jego czasach był to ważny ośrodek pielgrzymkowy, przyciągający na obydwu święta ku jego czci rzesze pątników. Sanktuarium funkcjonowało jeszcze na początku XVII stulecia⁵⁴. Odnosić należy także dwie kaplice szpitalne, pierwszą w Mstowie, w granicznym odcinku diecezji, oraz w Opatowie. Interesujący nas tytuł pojawił się również na tablicy konsekracyjnej kościoła szpitalnego w Nowym Sączu, ufundowanego w 1510 r.⁵⁵

W toku badań nad patrociniami natknąłem się ponadto na grupę kilku obiektów o niezwykle problematycznej chronologii wezwania. Jednym z nich jest parafia w Bielinach. Według Długosza świątynia nosiła tytuł św. Wojciecha. Natomiast wizytacja Maciejowskiego z 1604 r. zanotowała potrójne patrocinium: NMP, śś. Wojciecha i Stanisława. Trudno określić, kiedy pojawiło się interesujące nas wezwanie. Zakładam, że Długosz podał niepełny tytuł. Pod koniec XVI w.

⁴⁷ DLB 2, s. 268–269. Szerzej M. Rożek, *Kościelne fundacje Jana Długosza*, „AC” 12:1980, s. 321.

⁴⁸ DLB 2, s. 501, 576; Szymański, jw., s. 139.

⁴⁹ B. Kumor, *Archidiakoniat*, s. 178 (Łopuszna); Wiśniowski, *Materiały*, s. 256; Szymański, jw., s. 152 (Radziemice).

⁵⁰ B. Kumor, *Powstanie i rozwój*, s. 529. Określa powstanie parafii na 1348 r., por. E. Wiśniowski, *Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XVI w.*, „ABMK”, 18:1969, s. 238; Szymański, jw., s. 149.

⁵¹ ZDM 5, nr 1161 (Biechów); ZDM 1, Kraków–Wrocław 1962, nr 286, ZDK 1, Lublin 1965, nr 183 (Sieciechowice); ZDM 1, nr 307; LR, s. 398 (Sandomierz); BP 4, nr 2040 (Bytom); ZDM 2, nr 444, 445 (Wieliczka); ZDM 2, Kraków–Wrocław, nr 471 (Tczycza); Kumor, *Archidiakoniat*, s. 136 (Wielogłowy); LR, s. 90 (Biecz); Archiwum Metropolitalne w Krakowie rkp. bez sygn.: *Acta Episcopalia Cracoviensia* (Ep.) 9. k. 24, (Żmigród). – Informacja o ostatnim ołtarzu pochodzi z kartoteki dr hab. J. Rajmana, za jej udostępnienie chcę w tym miejscu serdecznie podziękować.

⁵² E. Janota, *Zbiór dokumentów klasztoru mgilskiego przy Krakowie*, Kraków 1865, nr 148; F. Sikora, *Biecz [w:] SHG*, cz. I, z. 1, s. 80.

⁵³ DLB 2, s. 382 (Chotelek Zielony); DLB 2, s. 179 (Paśmiechy).

⁵⁴ DLB 2, s. 262–263; Kumor, *Archidiakoniat*, s. 144–146; Samborski, *Inwentarz*, s. 263; W. Szczerbak, *Zapomniane sanktuaria w diecezji tarnowskiej. Sanktuaria diecezji tarnowskiej*, TST 9:1983, s. 463–465.

⁵⁵ DLB 3, s. 160–163; Kumor, *Dzieje*, t. 1, s. 150–152 (Mstów); DLB 1, Kraków 1863, s. 591–592; Kiryk, *Urbanizacja*, s. 90–91 (Opatów); Kumor, *Archidiakoniat*, s. 109–110 (Nowy Sącz).

większość ogólnych wezwań maryjnych została zastąpiona bardziej szczegółowymi tajemnicami z życia Bogurodzicy⁵⁶. Brak tego dookreślenia może wskazywać na wczesną metrykę patrocinium maryjnego. Kościół mógł zatem początkowo mieć za patronkę NMP, lub też występować pod podwójnym tytułem: NMP i św. Wojciecha. W tym drugim przypadku wezwanie św. Stanisława, jako trzecie dodano po 1254 r. Inne możliwości interpretacyjne stwarza analogia z parafią w Cmolasie. Przypuszczać można, że oba tytuły (śś. Wojciecha i Stanisława) dodano do maryjnego w XV stuleciu. Innym kościołem z niepewnym tytułem są leżące w archidiakonacie sandomierskim Wrzawy. Wezwanie parafii znany od około 1600 r. Brzmiało ono następująco: NMP, śś. Wawrzyniec, Stanisław, Katarzyna. Analiza tytułu nasuwa wiele wątpliwości. Dwa pierwsze legitymują się wczesną metryką. Kiedy dodano pozostałe nie wiadomo. Możliwe, że stało się to w XIV stuleciu. W tym czasie bowiem tytuł św. Katarzyny cieszył się największą popularnością⁵⁷. Analogia z tytułem parafii w Zbuczynie nie wyklucza jednak nieco późniejszej chronologii. Wątpliwości z chronologią odnieść można także do altarii. Niepewną metrykę ma ołtarz boczny w kościele parafialnym w Króźlowej, wzmiankowany dopiero w 1608 r. Znajdowała się w nim rzeźba św. Biskupa, która datowana jest na lata 1410–1420⁵⁸. W tym czasie musiał powstać także i ołtarz, choć nie można tego stwierdzić z całą pewnością. Inny ołtarz znajdował się w parafii w Korzennej. Do naszych czasów zachował się tryptyk z przedstawieniem Legendy św. Stanisława. Obraz powstał w pierwszym dwudziestolecu XVI w. i być może w tym okresie nastąpiła erekcja altarii⁵⁹.

Konstatując możemy zatem stwierdzić istnienie 74 obiektów dedykowanych św. Stanisławowi w średniowiecznej diecezji krakowskiej. W liczbie tej znalazło się aż 41 parafii. W 24 przypadkach św. Biskup był samodzielnym patronem (tabela 1), współpatronował zaś kolejnym 17 świątyniom (tabela 2).

⁵⁶ J. R a w s k i, *Wykazy świętopietrza i dziesięciny papieskiej a najstarsze parafie w archidiakonacie sandomierskim*, „NP.” 13:1961, s. 59; *DLB* 2, s. 193; S z y m a ń s k i, jw., s. 128–129, 139.

⁵⁷ Jw., s. 157, początek kultu św. Wawrzyńca na ziemiach polskich datowany jest na wiek XI, zaś najstarsze kościoły dedykowane temu świętemu spotykamy od przełomu XI–XII w., W. S c h e n k, *Kult świętych w Polsce*, „RTK”, 13:1966, z. 4, s. 81–82; K u m o r, *Powstanie i rozwój*, s. 464.

⁵⁸ S. Tomkiewicz, *Powiat grybowski*, [w:] *Teka*, t. 1, Kraków 1900, s. 141; W. S z c z e r b a k, *Motywy ikonograficzne postaci św. Stanisława Szczepanowskiego na podstawie zabytków z terenu diecezji tarnowskiej*, „TST” 7:1979, s. 208.

⁵⁹ S a m b o r s k i, *Inwentarz*, s. 252.

Tabela 1. Parafie z tytułem głównym św. Stanisława

Lokalizacja	Przynależność kościelna	Pierwsza wzmianka o wezwaniu
Osiek	arch. sandomierski	1278
Przybysławice	arch. zawichojski	1426
Żelechów	arch. radomski	1447
Zręcin	dek. jasielski	1459
Chlewiska	arch. radomski	1470
Czeladź	dek. bytomski	1470
Biskupice	arch. lubelski	1470
Oleksów	arch. lubelski	1470
Wilczyska	dek. bobowski	1470
Racławice	arch. sandomierski	1470
Czemierniki	arch. lubelski	1565
Jodłowa	dek. biecki	1595
Siekłówka	dek. jasielski	1595
Osobnica	dek. jasielski	1595
Dobrzeczków	dek. pilzneński	1595
Skrzyszów	dek. tarnowski	1596
Sromowce	dek. nowotarski	1596
Szumsko	prep. kielecka	1597
Zembocin	dek. pleszowski	1598
Radziemice	dek. wrocimowicki	1598
Batorz	arch. zawichojski	1598
Rakoszyń	dek. jędrzejowski	1598
Ryki	arch. radomski	1600
Cerekiew Nowa	arch. radomski	1600

Tabela 2. Parafie z wezwaniem złożonym

Lokalizacja	Przynależność kościelna	Patrocinium	Pierwsza wzmianka
Kraków-Skałka	dek. krakowski	śś. Michał Archanioł, Stanisław	1270
Piotrawin	arch. zawichojski	śś. Tomasz Apostoł, Stanisław	1402
Biała Góra	dek. lelewski	śś. Katarzyna, Małgorzata, Dorota, Jadwiga, Stanisław	1407
Ruszków	arch. zawichojski	NMP, św. Stanisław	1409
Cmolas	arch. sandomierski	NMP, śś. Stanisław, Wojciech	1422
Chruszczobród	dek. bytomski	NMP, śś. Stanisław, Bernard	1459
Konieczkowa	dek. pilzneński	śś. Maria Magdalena, Stanisław, Mikołaj	1460–1464
Kleczanów	arch. sandomierski	śś. Katarzyna, Stanisław	1470
Szczepanów	dek. wojnicki	śś. Maria Magdalena, Stanisław	1470
Sędziszów	dek. pilzneński	Narodzenie NMP, św. Stanisław	1595
Zbuczyn	arch. radomski	śś. Stanisław, Wawrzyniec, Katarzyna	1595
Łęczna	arch. lubelski	śś. Maria Magdalena, Stanisław	1596
Szyk	dek. dobczycki	śś. Barbara, Stanisław	1596
Dzierzkowice	arch. zawichojski	śś. Maria Magdalena, Stanisław	1598
Wrzawy	arch. sandomierski	NMP, śś. Wawrzyniec, Stanisław, Katarzyna	1600
Bieliny	arch. sandomierski	NMP, śś. Wojciech, Stanisław	1604
Łopuszna	dek. nowotarski	Sw. Trójca, NMP, śś. Stanisław, Antoni	1608

Analiza zestawionego w powyższej tabeli materiału źródłowego wskazuje na fakt częstego występowania tytułu św. Stanisława z wezwaniami maryjnymi oraz śś. Katarzyny, Marii Magdaleny. Zważywszy na stosunkowo późny rozwój kultu Biskupa męczennika, liczba 41 parafii wskazuje na fakt dużej popularności patrocinium tego świętego. Należało ono do grupy najczęściej używanych⁶⁰.

W przypadku dwóch parafii, oraz kościoła katedralnego z pewnością można wykazać fakt dodania patrocinium do już istniejącego. Hipotetycznie umieściłem w tabeli tytuły świątyń parafialnych we Wrzawach i Bielinach.

Tabela 3. Kościoły z wezwaniem dodanym

Lokalizacja	Wezwanie pierwotne	Pierwsza wzmianka o wezwaniu złożonym
Kraków – Katedra	św. Wacław	1256
Kraków-Skałka	św. Michał Archanioł	1270
Piotrawin	św. Tomasz Apostoł	1402
Wrzawy	NMP, św. Wawrzyniec?	1600
Bieliny	NMP, Wojciech?	1604

Odnutowałem ponadto istnienie 21 ołtarzy i kaplic. W tabeli pominięto ołtarz z katedry wawelskiej, pierwotnie dedykowany św. Florianowi.

Tabela 4. Ołtarze i kaplice

Lokalizacja	Wezwanie	Pierwsza wzmianka
Kraków – P. M.	Św. Trójca, śś. Stanisław, Wacław	1383
Biechów	św. Stanisław	1402
Sieciechowice	św. Stanisław	1410
Sandomierz - św. Piotr	śś. Stanisław, Mikołaj	1414
Bytom – NMP	św. Stanisław, Wszyscy Święci	1427
Wieliczka – św. Klemens	Ofiarowanie NMP, śś. Jan Chrzciciel, Jan Ewangelista, Stanisław, Agnieszka, Dorota Katarzyna, Małgorzata	1432
Kraków – P. M.	Nawiedzenie NMP, śś. Jan, Paweł, Leonard, Ludwik, Hipolit, Władysław, Pantaleon, Stanisław, Klara, Agnieszka, Apolonia, Łucja, Praxedą, Petronela	1433
Tczycza	Wniebowzięcie NMP, śś. Stanisław, Florian, Idzi	1435
Kraków – św. Barbara	Wniebowzięcie NMP, śś. Piotr, Paweł, Stanisław, Jan Chrzciciel, Jan Ewangelista, Jerzy, Barbara, Katarzyna, Małgorzata, Dorota, Agnieszka, Urszula, Elżbieta	1443
Kraków – Sw. Trójca	śś. Katarzyna, Stanisław	1447
Łysa Góra - Sw. Krzyż	śś. Michał, Stanisław, Łukasz Ewangelista,	1451
Mogiła – NMP, św. Wojciech	św. Stanisław	1451

⁶⁰ S z y m a ń s k i, jw., s. 102–106, 115–118. – Pod koniec XVI w. w diecezji krakowskiej najczęściej występującym wezwaniem był tytuł św. Mikołaja (74 kościoły). Patrocinium św. Stanisława (42) znalazło się na 9 pozycji. Natomiast wśród „świętych polskich” tytuł ten zajmował miejsce pierwsze. Dla porównania patrocinium św. Wojciecha figurowało na drugiej pozycji (34).

Wielogłowy	Wniebowzięcie NMP, śś. Jan Chrzciciel, Stanisław	1467
Biecz – św. Barbara	Wniebowzięcie NMP, śś. Zofia, Katarzyna, Dorota, Małgorzata, Szczepan, Stanisław, Erazm, Walenty, Jan Ewangelista	1473
Kraków – P. M.	śś. Jan Chrzciciel, Antoni, Tomasz Apostoł, Grzegorz, Wojciech, Stanisław, Klemens	1481
Biecz – Boże Ciało	św. Stanisław	1485
Kraków – śś. Michał, Stanisław	św. Stanisław	1505
Żmigród Nowy - śś. Piotr i Paweł	św. Stanisław	1523
Korzenna	św. Stanisław	1608
Króźłowa	śś. Stanisław, Mikołaj, 11000 Dziewic, Sebastian, Wszyscy Święci	1608

Według ustaleń ks. Schenka ołtarze dedykowane Świętemu znajdowały się we wszystkich kościołach pod tym tytułem. W odniesieniu do kilkunastu parafii, pierwsze wzmianki pochodzą dopiero z XVII w.⁶¹ Zważywszy jednak na trwałość wezwania, mimo bardzo późnej metryki, zdecydowałem się na dołączenie grupy piętnastu ołtarzy (tab. 5) do podanej wyżej liczby obiektów. Łącznie zatem w diecezji krakowskiej ok. 1529 r. było przynajmniej 36 ołtarzy i kaplic.

Tabela 5. Ołtarze z kościołów parafialnych św. Stanisława

Lokalizacja	Wezwanie	Pierwsza wzmianka
Sędziszów	śś. Stanisław, Mikołaj, Wszyscy Święci	1553
Cerekiew Nowa	św. Stanisław	1621
Wilczyska	św. Stanisław	1641
Ruszków	św. Stanisław	1659
Radziemice	św. Stanisław	1662
Chlewiska	św. Stanisław	1671
Cmolas	śś. Stanisław, Wojciech	1674
Szumsko	śś. Stanisław, Piotr i Paweł	1678
Ryki	śś. Jakub, Stanisław	1679
Jodłowa	św. Stanisław	1683
Dobrzechów	św. Stanisław	1683
Przybysławice	św. Stanisław	1741
Kleczańów	św. Stanisław	1741
Raławice	św. Stanisław	1742
Biała Górna	św. Stanisław	1746

W ostatniej tabeli umieszczone zostały informacje o pozostałych jedenastu obiektach. Wśród nich znalazły się trzy szpitale, trzy kościoły klasztorne, dwie kaplice i wreszcie trzy kaplice domowe (oratoria).

⁶¹ Informacje o ołtarzach z tabeli 6 pochodzą z różnych akt konsekracji z lat 1621–1746. – J. K r a c i k, *Konsekracje, passim*, w odniesieniu do Sędziszowa; K u m o r, *Archidiakoniat*, s. 240.

Tabela 6. Inne obiekty

Lokalizacja	Nazwa	Wezwanie	Pierwsza wzmianka
Lublin	Kościół klasztorny	św. Stanisław	1409
Stary Sącz	Kościół klasztorny	św. Stanisław	1470
Nowe Miasto Korczyn	Kościół klasztorny	św. Stanisław	1470
Nowe Miasto Korczyn	Kaplica zamkowa	Św. Trójca, św. Stanisław	1470
Bochnia	Kaplica prebendarska	Św. Stanisław	1470
Pustynia	Oratorium	św. Stanisław	1470
Paśmiechy	Oratorium	św. Stanisław	1470
Chotel Zielony	Oratorium	św. Stanisław	1470
Opatów	Kaplica szpitalna	Św. Duch, św. Stanisław	1470
Nowy Sącz	Kościół szpitalny	śś. Walenty, Piotr i Paweł, Stanisław, Fabian i Sebastian, Aleksy, Jan Jałmużnik, Anna, Małgorzata, Katarzyna, Urszula	1510
Mstów	Kaplica szpitalna	św. Stanisław	1598

Dzięki badaniom stanu sieci kościelnej będziemy mogli teraz pokusić się o procentowe zestawienia obiektów dedykowanych patronowi Królestwa (wraz z wezwaniami złożonymi). Kościoły św. Stanisława w liczbie 48 stanowiły 4,8% ogólnej sumy świątyń funkcjonujących około 1529 r. w biskupstwie krakowskim. Na 852 parafie dedykowano Świętemu aż 41, co daje blisko 5%⁶². W odniesieniu do kościołów klasztornych i szpitalnych współczynnik ten wynosił odpowiednio 8 i 6,5%. Nie potrafimy za to, przy braku szczegółowych informacji przedstawić procentowego zestawienia ołtarzy i kaplic. Tylko przy hipotetycznym założeniu, że na jeden kościół przypadały cztery takie obiekty (łącznie 4012!), te z wezwaniem św. Biskupa (38) stanowić będą około 1%. Liczba ta wydaje się stosunkowo niewielka. Jednakże dalsza kwerenda z pewnością przyniesie jej zwiększenie.

Uzyskany obraz wezwań odzwierciedlać może poszczególne fazy kultu św. Biskupa w diecezji krakowskiej. W pierwszym okresie, w którym św. Stanisław występował jako patron działań zjednoczeniowych zaobserwować można niebывały rozwój kultu. Świadectwem tego są liczne patrocinia. Po 1254 r. ufundowano aż 13 parafii dedykowanych Świętemu, poświęcono mu też kilka kościołów klasztornych. Po koronacji Władysława Łokietka (1320 r.) św. Stanisław stał się patronem państwa i jego monarchów. Nic więc dziwnego, że w czasach panowania Kazimierza Wielkiego, w okresie niebывałego rozwoju sieci kościelnej Biskupowi dedykowano kolejne parafie, w liczbie dziewięciu. Fundacje XV-wieczne pozostają w ścisłym związku z nowymi warunkami rozwoju kultu. Duże znaczenie miał statut biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z 1436 r. włączający św. Stanisława obok śś. Wojciecha, Floriana, Wacława w poczet głównych patronów Królestwa Polskiego. Był on bowiem ukoronowaniem roli, jaką kult ten odgrywał dotychczas i zapowiedzią jego dalszego rozkwitu⁶³. Dokonania Oleśnickiego znalazły godnego kontynuatora w osobie jego sekretarza i stronnika – Jana Dłu-

⁶² Nie posiadamy zestawienia parafii z tytułem złożonym, wg Szymańskiego, jw., s. 111 i nn. pod koniec XVI w. zanotowano tylko 46 takich przypadków, co z pewnością jest liczbą zanizoną.

⁶³ *Starodawne prawa polskiego pomniki*, wyd. A. Z. Helcel i inni, t. 4, Kraków 1875, s. 92.

gosza. Największy polski dziejopis doby średniowiecza widział bowiem w patronie Polski i Krakowa ucieleśnienie ideału religijnego i patriotycznego⁶⁴. Napisał nowy „Żywot” świętego, poświęcił mu także wiele miejsca na kartach swych dzieł. Szczególnie ważna jest działalność fundacyjna Długosza. Przypomnę, że dziejopis wybudował nowy kościół w Szczepanowie, sprowadził na Skalkę paulinów, chciał także założyć pustelniczy klasztor kartuzów. Instytucjonalne poparcie dla kultu św. Stanisława zaowocowało największą liczbą obiektów. W latach 1374–1470 powstało bowiem 13 parafii i 6 innych świątyń. Z tego czasu pochodzą także informacje o licznych ołtarzach. Po 1500 r. kult wchodzi w fazę nie spotykanego dotąd rozkwitu, przejawiającego się w bardzo licznych fundacjach artystycznych oraz twórczości poetyckiej. Niemalże znaczenie miała przypadająca w 1503 r. 250 rocznica kanonizacji. Odnotowane patrocinia (łącznie 8 lub 10 obiektów) nie są za to tak liczne, albowiem badania kończą na 1529 r.

Niniejszy szkic nie rości sobie pretensji do bycia syntezą, obejmującą w sposób wyczerpujący wszystkie zagadnienia związane z wezwaniami św. Stanisława. Stanowi raczej wstęp do takiej monografii. Uzyskany obraz patrociniów nie jest bowiem kompletny. Jak już wielokrotnie wspominałem dalsze badania przyniosą z pewnością nowe informacje o kolejnych obiektach dedykowanych patronowi Królestwa. Prawdopodobnie też część hipotez i wniosków ulegnie weryfikacji. Nie sposób bowiem ustrzec się błędów podejmując badania nad problematyką tytułów kościelnych, która często prowadzi do sprzecznych ze sobą wniosków. Mam nadzieję, że przypadająca w tym roku rocznica tysiąclecia diecezji krakowskiej stanie się dobrą okazją do powstania prac poświęconych kultom świętym, a zwłaszcza jej głównym patronom. Nasza wiedza jest bowiem w wielu wypadkach fragmentaryczna, i ten stan rzeczy choćby w niewielkim stopniu chciałem zmienić na kartach powyższego artykułu.

⁶⁴ M. Koczerska, *Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości*, „Studia Źródłoznawcze”, 15:1970, s. 109–140; U. Borkowska, *Św. Stanisław w koncepcji historii narodowej Jana Długosza*, „Znak”, R. 31:1979, nr 298–299, s. 344–351.